

XVII

Чотири неділі пізніше вийшла вона з дому, щоби побачити його вінчання.

«Де люди любляться, там мусить той коритися, що найбільше любить», — писав десь раз данець Якобсен.

А що вона любила більше, то черга коритися припадала на неї.

На судженій Василя мусить щось бути, коли він жениться з нею; вона має прегарно Ліста грати.

Надворі погідно, тепло. В неї є охота погуляти на свіжій повітрі і аж потім піти в костюл. Вона звертається в місто і йде головною, ясно освітленою вулицею. Перед нею, за нею тиснуться люди. Вона йде скоро, майже без плану. В її душі хмарно, і вона потребує тепла і простору...

По проході зайшла в латинський костюл. Тут мало відбуватися його вінчання.

Вступивши сюди, вона змінилася до глибини душі, її напало страшне зворушення і якась пропасниця. Костюл був багато освітлений, набитий видцями і повний голосного шепоту. Якась дивна, а як їй здавалося, гнітюча атмосфера наповняла його. Головний престол, а радше великий образ розп'ятого Христа на престолі, здавався немов світлом облитий; а міська інтелігенція і велика маса знайомих молоді обступила його зовсім. Всі бажали молодим людям глядіти прямо в обличчя.

Вона всунулася також близько престолу і сховалася за якусь старшу даму, що вичублена, мов молоде дівча, перешіптувалася без перерви з своєю сусідкою.

Чувство гарячого сорому обгорнуло її, що й вона находилася тут, і вона ховалася за цікаві дами, щоб її ніхто не замітив, їй здавалося, що всі мусили відчувати, що й вона тут, і відгадати причину її приходу. Бо що ж пригнало її сюди? Ах, просто сміх бере!..

В останній часі вона майже числила години до сьогоднішнього вечора, ну — і діждалася вкінці його! Ах, вона була би сама з себе реготалася, що всі кругом неї обглядалися би за нею. І чи не варто було заглянути їй в лице? Чи такий кінець не був інтересний?

Вона схилила голову боязко за спину дами, що перед нею стояла, і майже не важилася дивитися на зібраних. Вони ждали в цікавій нетерпеливості, заглядаючи раз по раз до входових дверей. Скільки-то їх було, жінок і мужчин! Завсігди суть це лиш жінки й мужчини! А як блідо, й втомлено, і скорбно виглядали лица декотрих жінок! Майже всі вони, — думала вона, — стояли також раз тут, складали присяги «вірності» і здобули собі тим «історію». Тепер стоять і ждуть! Чого ждуть? Що ж хочуть вони бачити? Чи це якась новина для них? Коли б їх всіх історію злучив до купи, то вийшло би одно і те саме. Вона уложила би життя кожної в музику. Напр., в сонати, в етюди без закінчень, в прелюдії... а її історія? Ба! З нею малася річ інакше. В неї не було історії, бо в неї не було фактів, і тому вийшла би хіба якась химерна фантазія, котрої не вмів би навіть кожний грач відограти, хіба яка вибаглива або розстроєна душа...

І їй діється так, мовби над її жіночою гідністю глузували й знущалися, мовби доля кпила собі з неї, бо хто ж така вона? Або то, що пригнало її нині сюди...

«Де люди любляться, там мусить той коритися, котрий найбільше любить», — відозвалося в її душі, мов у відповідь, і вона усміхнулася гордим, гірким усміхом.

Це була хоч розрада, якої не стрічається щодня.

Внутрі костюлу настав рух! — «Вони йдуть! вони йдуть!», — пронеслося з уст до уст.

Зимні дріжжі пробігають її тілом, і вона чує, як їй відступає вся кров з лица, але нараз почуває в собі і чудну силу і з супокоем, їй самій незрозумілим, вступає в перший ряд видців коло престолу.

Вони дійсно надходили.

Довга шовкова сукня молодої шелестить остро по камінних плитах, — знати, що вони зближаються. Все здержує віддих, щоб приглянутися всьому докладно і не втратити з очей і найнезначнішої дрібниці. Вкінці вони вже тут і станули перед престолом. Боже, що за поважна хвилина!

Довкола тихо. Священик прилагоджується до вінчання, звертається по щось до престолу. Гарне лице молодого якесь сумне і неспокійне, а вона виглядає щасливо.

Вона велика. Спина в неї довга, заокруглена. В цілості робить враження темно-понсової рожі, буйної краси, котра в гарячих, сонячних хвиликах здається просто жаркою... її великі чорні очі немов пожирають усе, на що впадуть, і сіяють якимсь дивним, холодним блиском. Але вона гарна.

А він? Йому чогось прикро, чується не своїм, майже пригнетеним. Чи тут нема нікого з його людей, когось такого, хто би хоч через оцю хвилину був з ним, як одна душа і одна думка, між всіма тими гостями і її кривими? Він такий чужий! А оця, з котрою має проживати цілий свій вік і котру він властиво так мало знає, здається йому також такою чужою! Він просив своїх товаришів, і деякі прирекли явитися до «церемонії», але, мабуть, жоден з них не додержав слова і не явився. Ну, він їм цього не забуде, це запогано, і він обглядається з болісно зморщеним чолом, чи не побачить кого, і нараз — затремтів.

Вона! Вона тут, прийшла!

Ніколи в житті не злякався він так дуже, як в цій хвилині, але й ніколи не відчув удруге такого жалю, як тепер. Його серце прошиб біль. «Вона, вона, вона!» — співало в нім, і він дивився на неї, мов безтямки, і, мабуть, не забуде її вигляду й до смерті. Широко створені, немов нерухомі, очі на його! О боже! Так дивилася вона за ним того вечора, коли розставалися перший раз, коли він їй говорив, що вона його царівна і що по неї прийде... І він нараз усе забув. Все, що між ними зайшло, що їх розвело, і знав лиш те одно, що любив її, її одну на світі і що втратив її навіки... і чи лиш її саму?

Його лице покрилося смертельною блідістю.

Чи він такий підлий?

Ні, він добрий, він чує, що добрий і що ним заволоділа лиш якась могутня погана сила, котрій не хотів опиратися, і тепер тоне...

А її очі, здавалося, що говорили: «Я тут, свідок твоїх здобутків. Нехай живе мужська честь і мужське діло!» А відтак чи не усміхнулася вона? Ні, це не був усміх, це був плач роздертої душі, що виступав у неї так, цей усміх розуміє він в тій хвилині так добре! О, він розумів її завсігди!

Вона виступила з ряду видців і вийшла з костюлу... Йому діється так, якби на його душу залягла тінь і затемнила все, що зложилося для його так «гарно й сонячно»! Через хвилину він немов обезсилений, немов западається в себе і майже не може вдержатися спокійно, щоб не звернути на себе глибшої уваги; але за хвилюк звертається до його священик, і він мусить над собою запанувати.

.....
Свіжий, холодний воздух вдарив її в лице, коли вийшла з костюлу. Вона немов віродилася наново, віддихує глибоко.

Так! Тепер вона свободна. Позбулася того, що пригнетало її і заморочувало її душу. Вона то зсунула з себе і оставила йому; а він буде то носити до кінця свого життя...

Як же видивився там на неї, мовби побачив її вперше в житті! Правда, вона стала йому цілком чужа, так само, як і він не був для неї вже тим колишнім Василем з бунтівничою душею і ідеально гарними думками, за котрим з жалю раз мало що не збожеволіла! Тепер — за два-три роки перестануть себе й знати. Так буває звичайно. Тепер стане йому полька тим «морем», в котрого золотих хвилях буде купати свою душу, спрагнену «любові».

Гай, гай; як все гарно склалося!

Вона була би то говорила цілому світові, щоби добре чули всі і добре все затимили. Нею запанувала якась дика веселість, і вона чулася сильною, мов левіца. Відтак задержалася на хвилинку і задумалася: куди тепер?

Усміхалася.

Однаково куди; куди-небудь.

Її не ожидав ніхто. Могла йти і йти, доки би з утоми не повалилася; то не викликало би в нічийм серці жалю.

Вона йде скоро, мовби хотіла утекти перед тим, що перед хвилиною пережила, мовби воно йшло крок в крок з нею, гуляло кругом неї. Вона з своїм гладким, шелестячим, довгим шлейфом, з великими пожираючими очима, а він з лжею на устах і на чолі... Гай, гай! Як все гарно склалося!

«Я не нещаслива, — силується втихомирити себе що-крок і підносить гордо бліде лице. — Я лиш сама. І що ж на тім? Слово «нещастя» придумав якийсь безсильний чоловік, воно прийнялося і знаходить відгомін. Чи ослабати їй для того?»

Всюди кругом неї клекотить життя, розлягається безладний гамір людської товпи, розмови, сміх і дзвінки. Елегантні сани мчаться блискавкою дорогою повз неї, багато пар, побравшись попідруки, горнеться тісно одно до другого і йде, весело балакаючи...

Куди йде вона? Адже вона не хотіла до нікого йти, майже не мала нікого, бо саме тепер не було жодної з її товаришок в місті. Малярка від'їхала до В., а Оксана, помирившись з чоловіком, виїхала з ним. Одного дня прийшла до неї зворушена, з чудним блиском в очах і оповіла їй, що він приїхав по неї і що обоє помирилися. «І так я йду, Наталко, — говорила з якимсь напівнасмішливим, напіврозпучливим усміхом. — Він каже, що я йому потрібна до життя, мов воздух, і я рішилася стати йому тим воздухом. Чи вже не розстанемось більше? Бог знає, може, ні. Він казав, що не пустить мене ніколи від себе і нехай уже раз зрозумію, що він любить мене на свій спосіб! Буду старатися привикати до того «способу», хочу, щоби щастя усміхнулося до мене ще раз так, як в перших днях нашого подружжя. Ах, Наталко, люблю його шалено...» — І виїхала. А тепер вона не має тут майже нікого.

Вона придивляється тепер людям, як ходять у світлі, там далеко долом вулицею перед нею і тут близько біля неї. Там, куди вона звертає свої кроки. Яка їх всюди сила! Як же їх багато, справдішне море люду. А й там далі, де вона не була і де її, може, ніколи й не буде, і там їх така маса!

Їй впадають в очі нужденні постаті жіночі і чоловічі з змарнілими лицами. То її посестри і браття, говорять її мовою і належать до тої самої матері, що вона, їх багато. Однак — куди гонять вони, за чим? Де їх доми і як живуть вони? Ні, радше вже, яка їх доля?

«Доля!...» І, усміхаючись, пішла далі.

Не дивилася ні вправо, ні вліво, лише перейшла скоренько попри ясно освітлену елегантну кав'ярню, з вікон котрої ллялось світло струями, освічуючи всіх, що переходили тротуаром, і вступила в другу вулицю так нагло, що спіткнулася сильно з якимсь панком. З переляком відскочила, вп'яливши в його свої очі, але майже в тій самій хвилині помчалася вперед. Він завернувся і пішов за нею, її великі, промінні очі, що блиснули з-під чорної шапочки на його в переляку, зацікавили його; а її висока гнучка постать манила його... Хто вона? Йому здавалося, що її уста усміхнулися при слівці pardon, киненім скоро й півголосом. Вона спішиться, але він здогонить її.

Ідучи за нею, приглядається він її одежі. Він тонкий знаток в таких речах. Пальто лежить на ній складно, зріст у неї прегарний, але пальто не послідньої моди, а рука, що держить, мабуть, несвідомо сукню, без рукавички. Чи оце не якась кокетерія, щоби подивляли її білу руку? О жінки, ті жінки!.. Далі зарукавок також не послідньої моди!

І він йде вже сміло за нею. Що ж, спробувати можна... Крім того, вона звертається в одну

вулицю, не замешкувану великою аристократією, а це також дещо значить...

Він прилучається до неї, оглядає бистрим оком її профіль, а відтак каже привітним голосом і з таким же поклоном, що він замічає, що вона йде в оцю «погану» вулицю сама, і тому осміляється відпровадити її...

Вона станула мов вкопана і, глянувши на його, усміхнулася.

— Я дійсно сама, — промовила якимсь здавленим голосом. — В мене нема ні вітця, ні матері, ні брата, ні мужа, котрі би мене проводжали, тому маєте право обиджати мене!

Вона тремтіла на цілім тілі від обиди, а йому здавалося, що, промовивши тих кілька слів, виросла йому понад голову. Вона глянула на його з несказаним маловаженням, а відтак відвернувшись, пішла далі.

Затяла зуби і зморщила чоло, а очі шукали зористого неба...

— Видиш, бабуню, видиш? — прошептала, і серце її заболіло від несказанного жалю. — Чому воно так? Чи тому, що я сама і що мене не береже нічия любов?

Повернувши додому, застала від Марка лист. Здивувалася ним чимало, бо, від'їжджаючи, не обіцяв їй написати ані одного слова, а вона не просила його о це. Писав сумно. Писав, що коли вона одержить цей лист, він буде вже в дорозі до Індії. Що ся подорож йому тепер дуже непожадана, бо хотів уже назавсідги вернути до Буковини, а ся дорога, хоч як і бажав не раз побачити землі над Гангом, віддалить його знов на час від його наймиліших сторін. Вона — каже — здивується, що він до неї пише, однак він не може позбутися немилого чуття, будтоби їй лучилося щось дуже прикре. Від часу до часу доносила йому Оксана листовно, як його «одинокий товариш» проживає, але тепер замовкла, а він не зносить непевності, тим більше, що не має надії вернути надто скоро додому і переконатися о всім самому.

Він звертається прямо до неї і просить її о звістку про себе. Це заслужив він собі хоч би і тим, що серцем і думками пробував так часто дома. Вона, може, не повірить йому, вона така недовірчива, але коли він поверне, тоді переконає її в щирості його слів. Далі просить її не забувати на його, так само, як не забуває гробу його матері; а натомість він обіцяє їй подивляти тамошню красу природи «з спомином» на неї. Йому саме тепер на душі так важко, мовби йшов на смерть, хоч смерті не боявся він ніколи. Чи вона його розуміє? Він пише до неї з таким довір'ям, як пишеться лиш до найщирішого друга. І знов дальше, що він має для неї узбирані прегарні мушлі, справдішні чудеса природи, і багато інших речей, котрими прикрасить кімнату «свого одинокого товариша», коли поверне. Що буде числити дні до прибуття її листа, кількох успокоюючих щирих слів, бо на тепер буде й з того рад і т. д.

Прочитавши цей лист, вона немов з поганого сну збудилася.

Він писав так приязно, а вона? Що діялося з нею останнім часом, чи не збожеволіла вона? Боже, боже! в яку погань заплуталася вона і при кім спинялися її думки, коли тим часом тамтий на морі був її одним-одніським приятелем на світі!.. Ні, то вона з самоти збожеволіла, і її палка душа, що шукала неустанно заняття, спинялась і там, де була непотрібною, їй встидно, вона була замало горда, а на його вінчання не повинна були йти!

Глузуючи з себе, усміхнулася згїрдливо і склонила втомлену голову на руки, згорнені навхрест на столі. Думала над Марком.

Написав, написав! Саме тепер, коли була мов громом побита, втомлена до крайності і коли чулася нужденною, мов та собака. Написав! Її обгорнуло почуття вдячності, і вона притиснула його лист майже пристрасно до уст.

Коли б він тут був або коли би був цілком не від'їжджав, то вона була би щаслива і не томилась би якимись хоробливими чувствами. Вже сам спосіб його бесідування мав у собі для неї щось успокоюючого; ох, перед ним вона би й похилила голову покїрливо і то не боліло би її!

Але що з ним? Чому з його слів видно такий сум, і чому його переслідують погане передчуття? Коли такий чоловік, як він, заговорить тужливо, то на тім мусить щось бути. Вона вірить в передчуття.

Він стоїть перед її душею живо, мовби гляділа на його. Майже негарний, а з-поза окуляр шукають її його ясні, допитливі очі. Він замкнений, вразливий, на дрібниці байдужий, але супроти себе строгий аж до жорстокості, а задуманий так часто!

Такий він.

Він журиться о неї. О боже, отже, о неї боїться хтось на світі! Вона була б розсміялася і заплакала відразу, так усі струни були в ній розстроєні...

Вона йому напише все, як він собі бажає, і успокоїть його...

Попросить також, щоб дійсно згадував її, коли побачить красу тамошньої природи, коли над ним засяє зористе небо Індії і він, може, буде глядіти в срібні хвилі Гангу. Він не знає, як її душа бажала краси і зміни, як вона бажала розмахнути хоч однісінький раз свої крила цілком свobodно!

Розкаже йому все, нехай він знає. Нехай знає і те, скільки німих сліз пролила її душа, скільки німих боїв перебула вона, чорних, мов ніч, від часу, як померла його дорога мати, а її одніська опікунка. Що їй додає охоти до життя надія, що буде працювати для свого народу пером (він це знає), і не утоне безслідно, як тисячі інших, подібних долею до неї. Відтак питає, чому невеселий; що, впрочім, вона йому вірить, коли це пише (адже вона йому все вірила!), але що і їй не веселіше. Вона тут сама, прикована тими невидимими кайданами, що звуться обставинами, до одностайності, і побивається, і числить дні, котрі минають без повороту, не лишивши по собі її сліду. Він, певно, вже пійме принаду такого життя. Але вона не хоче жалітися, нехай же і він не жалує її...

За мушлі дякує йому, але чим віддячиться вона йому за його пам'ять?

Роздумуючи так, засіяли різні спогади в її душі з часу, як жила його мати і як пробував тоді дома.

І не знати, чого мучилися обоє (він і вона) часом так погано! Він був гордий і глумливий, а вона холодна супроти його, хоч не раз серце з жалю їй мліло! Та все вже минуло. В неї кінчилося все скоро і в один спосіб, але з всіх її знайомих товаришів і товаришок остався він їй найвірнішим. Пробиваючи там в далеких сторонах, не забув її, розвідувався через других, як живе і чи щаслива, а тим часом ті, що пробували тут з нею... але ні! радше вже не думати й не згадувати всього того, що ранило її душу; то погребла вона вже і не хоче об тім вже ніколи більше думати.

«Що я люблю, люблю вже навіки!» — заговорив в ній нараз якийсь голос, і з тим затремтіло в її душі гаряче почуття щастя.

Він її любить! Це мусить бути правдою, було вже тоді правдою, коли і не снила о тім, коли говорив, прощаючись з нею, що для його «сонце заходить», а руку стиснув їй, мов кліщами; було вже тоді, коли мучили себе так страшно. То все була любов.

В її душі спалахнуло оп'ять почуття вдячності і навіть якоїсь гіркої розкоші, але майже в тій самій хвилині стягнула болісно брови. Вона бачить в уяві, як корабель несеться по хвилях, поре їх, а вони товпляться довкола його, б'ються о його і мов віддаляються від неї чимраз дальше і дальше, кудись страшенно далеко... А вона тепер уже зовсім сама — тут! її взяв нараз шалений біль, і глухий зойк вирвався з її груді... Вона тут!

Опустила знов голову на руки і заплакала тепер гірким, пристрасним плачем, хоч довгі часи не плакала ані раз...